

Η οικονομική εκμετάλλευση της κατεχόμενης Ελλάδας από τους Ναζί

Το ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων αναζωπύρωσε τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον για τα ιστορικά τεκταινόμενα της περιόδου της κατοχής¹ και κυρίως για την οικονομική πρακτική των ναζιστών κατακτητών. Το παρόν άρθρο φιλοδοξεί να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της οικονομικής πρακτικής των κατακτητών την περίοδο 1941-1944 ανατρέχοντας σε επίπεδο πρωτογενών πηγών αποκλειστικά και μόνο σε γερμανικές αρχειακές μαρτυρίες.

Η οικονομική εκμετάλλευση όχι μόνο της Ελλάδας αλλά όλων ανεξαιρέτως των κατακτημένων περιοχών από τους Ναζί οργανώθηκε και

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Ανδρέας Στεργίου είναι διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Μανχάιμ Γερμανίας, διδάσκων Διεθνών Σχέσεων στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

1. Για την κατοχή υπάρχουν πολλές ενδιαφέρουσες μελέτες, από τις οποίες ενδεικτικά αναφέρουμε: H. Richter, *Η ιταλο-γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδος* (Αθήνα, Γκοβόστης, 1998). Του ιδίου, *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution* (Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt 1973). Γρ. Φαράκος, *Άρης Βελουχιώτης* (Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 1997). Του ιδίου, *Ελλάς και Εξουσία* (Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 2000). Mark Mazower, *Inside Hitler, s Greece. The Experience of Occupation 1941-1944* (New Haven-London, Yale University Press 1993). H. Fleischer, *Im Kreuzschatten der Mächte: Griechenland 1942-1944. Occupation-Resistance-Kollaboration* (Frankfurt am Main, Peter Lang 1986) Ελληνική μετάφραση, αναθεωρημένη, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944* (Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 1995).

συστηματοποιήθηκε με όρους αποικιοκρατικούς. Αυτό σημαίνει ότι ο γερμανικός ιμπεριαλισμός αναζήτησε στις χώρες αυτές φτηνή εργατική δύναμη, πρώτες ύλες, καθώς και χώρους διείσδυσης του γερμανικού κεφαλαίου, ικανούς να του προσδώσουν εξαιρετικά μεγάλα κέρδη. Σε αυτό το πλαίσιο οργανώθηκε κατ' αρχήν η τεράστια επιχείρηση εξασφάλισης εργατικών χεριών, που είτε στην Γερμανία, είτε στις κατακτημένες χώρες, έγιναν αντικείμενο στυγνής εκμετάλλευσης και απάνθρωπης μεταχείρισης σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι Γερμανοί ιστορικοί να επινοήσουν όρους όπως καταναγκαστική ή και ακόμα εργασία σκλάβων (Zwangsarbeit-Sklavenarbeit) για να περιγράψουν το φαινόμενο αυτό.²

Αν και η Ελλάδα δεν συμπεριλαμβανόταν στον αρχικό στρατηγικό σχεδιασμό του Χίτλερ για επέκταση του Γ' Ράιχ, και τα γερμανικά στρατεύματα επενέβησαν αναγκαστικά για να συνδράμουν τους Ιταλούς μετά την αποτυχία τους να καταλάβουν την Ελλάδα, οι Γερμανοί κατακτητές δεν αργοπόρησαν ωστόσο να αναπτύξουν οικονομική δράση του τύπου που προαναφέρθηκε.³ Ως γενικό συμπέρασμα για την οικονομική δραστηριότητα των Γερμανών στην Ελλάδα πρέπει κατ' αρχήν να ειπωθεί, ότι ο άξονας και οι τρεις δηλαδή οι κατακτητρίες χώρες μαζί, αποκόμισαν, αντίθετα από τις προσδοκίες τους, εξαιρετικά περιορισμένα οικονομικά οφέλη από την Ελλάδα. Αντιστρόφως ανάλογη ήταν ωστόσο η ταλαιπωρία του ντόπιου πληθυσμού από τη στυγνή οικονομική εκμετάλλευση που του επιβλήθηκε.

Ήδη με τη συνθηκολόγηση του ελληνικού στρατού κατασχέθηκαν από τα γερμανικά στρατεύματα μεγάλες ποσότητες σε όπλα, τεχνικό εξοπλισμό και αποθέματα κάθε είδους. Μετά την πάροδο μερικών εβδομάδων από την κατάληψη της Αθήνας, όλες οι ελληνικές βιομηχανίες που είχαν ενδιαφέρον για την πολεμική οικονομία της Γερμανίας, είχαν περιέλθει στον έλεγχό τους.⁴

Τις περισσότερες και ακριβέστερες πληροφορίες για τα οικονομικά

2. D. Eicholtz, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939-1945*, Band I (Ost-Berlin, Akademie Verlag 1969), σελ. 88-91.

3. D. Eicholtz, «Οικονομικές Πλευρές της πολιτικής των γερμανικών δυνάμεων στην Ελλάδα», στο, Σβορώνος Ν.- Fleischer H. (eds.), *Η Ελλάδα 1936-1944*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Αθήνα, MIET 1989), σελ. 219-225.

4. Bundesarchiv-Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (από εδώ και πέρα θα αναφέρεται ως BA-PAAs): R 27320: Sonderbevollmächtigter Südost. Wirtschaftsverwaltung in Griechenland unter deutscher Besatzung während des Zweiten Weltkrieges 1941-1944. Tätigkeitsbericht von Dr. S. Nestler, Oberregierungsrat der Wirtschaftsabteilung der Dienststelle Athen des Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amtes für den Südosten, σελ. 124.

τεκταινόμενα κατά τη διάρκεια της Κατοχής εξάγουμε από την ογκώδη αναφορά του οικονομικού επιτελείου των Γερμανών, που κατατέθηκε τον Μάιο του 1945 στον πρόεδρο της Reichsbank. Στην έκθεση αυτή οι συντάκτες παραδέχονται ότι η αρχή του διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με την οποία η κατακτημένη χώρα αναλαμβάνει τα έξοδα κατοχής (Besatzungskosten), δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στην Ελλάδα. Η πολεμική ήττα, η απώλεια σημαντικών επαρχιών, ο διαχωρισμός της ηπειρωτικής Ελλάδας σε δυο ζώνες κατοχής και η έλλειψη επαφής με τις περιοχές (Μακεδονία-Θράκη), από τις οποίες εξασφαλιζόταν ο ανεφοδιασμός της χώρας με τρόφιμα, επέδρασε ιδιαίτερος αρνητικά στην οικονομική ζωή της χώρας και έκανε γρήγορα εμφανές, ότι η χώρα δεν θα μπορούσε να προσφέρει αυτά που προσδοκούσαν οι δύο κατακτήτριες χώρες για τη συντήρηση των στρατευμάτων τους και την υποστήριξη των πολεμικών τους επιχειρήσεων.⁵

Όλα αυτά έμελλε να έχουν καταστρεπτικές συνέπειες για τους απλούς πολίτες και κυρίως τον αστικό πληθυσμό, καθώς κατέστη εξαιρετικά δυσχερής ο ανεφοδιασμός του με είδη διατροφής. Η δημιουργία κλειστών τοπικών κοινωνιών, η δημιουργία πολλών ανταγωνιστικών Αρχών διοίκησης σε συνδυασμό με το ναυτικό βρετανικό αποκλεισμό και τον πληθωρισμό, η διόγκωση του οποίου θα αναλυθεί παρακάτω, προξένησαν οξεία έλλειψη τροφίμων και εκτεταμένη εξαθλίωση του αστικού πληθυσμού. Σε αυτό έρχονται να προστεθούν οι εκτεταμένες επιτάξεις τροφίμων, ειδών ρουχισμού και υποδήσεως που διενήργησαν οι Αρχές Κατοχής.⁶

Στην άνοδο του πληθωρισμού συνέβαλαν επίσης οι διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες της Wehrmacht στην Ελλάδα, η οποία από το καλοκαίρι του 1943, σε μια περίοδο δηλαδή που ο ελληνικός πληθυσμός είχε ήδη αρχίσει να εξαντλείται από τις ταλαιπωρίες και τις στερήσεις, αριθμούσε επιπλέον μεραρχίες. Αρχικά, οι Γερμανοί είχαν προσπαθήσει να διοικήσουν τα Βαλκάνια με οκτώ μόλις μεραρχίες, που θα υποστηρίζονταν από ειδικά τάγματα, εξοπλισμένα από τους Γερμανούς και αποτελούμενα από ντόπιους συνεργάτες των κατακτητών στις χώρες αυτές.

Η τακτική αυτή άλλαξε άρδην μετά την αποτυχία του γνωστού Afrikakorps στην Βόρεια Αφρική, καθώς έγινε φανερό ότι οι σύμμαχοι

5. BA-PAAA, Tätigkeitsbericht von Dr. S. Nestler, ό.π., παρ., «Wehrmachtsfinanzierung», σελ. 75.

6. BA-PAAA, Tätigkeitsbericht von Dr. Overkott, Oberlandwirtschaftsrat der Wirtschaftsabteilung der Dienststelle des Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amtes für den Südosten Athen.

θα μετέφεραν τον πόλεμο στην ηπειρωτική Ευρώπη. Οι σύμμαχοι χρησιμοποίησαν τότε το σχέδιο Mince Meat για να παραπλανήσουν τους ναζί ότι η απόβαση θα λάμβανε χώρα στην Ελλάδα και όχι στη Σικελία, όπου αυτή σχεδίαζόταν.

Το σχέδιο περιλάμβανε συντονισμένες επιθετικές ενέργειες των αντιστασιακών ομάδων υπό την καθοδήγηση των Βρετανών στην Ελλάδα ενάντια σε γερμανικούς στόχους, ικανές να καταστήσουν πιστευτό το σχέδιο αντιπερισπασμού των συμμάχων.⁷ Πράγματι, η γερμανική ηγεσία μετέφερε τότε στην Ελλάδα επιπλέον μεραρχίες, ενώ παράλληλα η Wehrmacht άρχισε να υλοποιεί ένα φιλόδοξο αμυντικό πρόγραμμα, το οποίο χρηματοδοτήθηκε όπως και η συντήρηση των επιπλέον μεραρχιών επίσης από τον αδύνατο ελληνικό προϋπολογισμό, ενώ τα βάρη του μεταφέρθηκαν στους απλούς πολίτες, που διεξήγαγαν ήδη αγώνα επιβίωσης.⁸

Οι μορφές της οικονομικής εκμετάλλευσης

Η αντίληψη που διέπνεε την οικονομική δραστηριότητα των ναζί ήταν ότι με το μικρότερο δυνατό κόστος θα ήταν δυνατόν να διοικήσουν την Ελλάδα και παράλληλα να καλύψουν άλλες ανάγκες που προέκυπταν από τον συνεχιζόμενο πόλεμο με τους συμμάχους. Ένα πρώτο μέτρο που επιβάρυνε σημαντικά την ελληνική οικονομία ήταν το εμπόριο. Το εμπόριο Ελλάδας - Γερμανίας διεξαγόταν κατά τη διάρκεια της Κατοχής με τη μέθοδο Clearing (μια μορφή ανταλλακτικού εμπορίου με τη διαδικασία της εκκαθάρισης).

Ο θεσμός αυτός ωφέλησε ωστόσο μόνο τη γερμανική πλευρά, που εισήγαγε πολύ περισσότερα από την Ελλάδα απ' ό,τι εξήγαγε προς αυτή, χωρίς να νιώθει τον εξαναγκασμό που έχουν δυο συμβαλλόμενοι εμπορικοί εταίροι να εκκαθαρίσουν τις συναλλαγές τους σε περίπτωση τελικού ελλείμματος. Η συσσώρευση παγωμένων πιστώσεων αύξησε τον πληθωρισμό, επηρεάζοντας και τα έξοδα κατοχής και διογκώνοντας τη

7. H. Richter, «Griechenland im Zweiten Weltkrieg. Eroberung-Okkupation-Kollaboration-Widerstand-Exil-Befreiung und Bürgerkrieg», in: Karl Giebel, Heinz Richter, Reinhard Stupperich (eds.), *Versöhnung ohne Wahrheit? Deutsche Kriegsverbrechen in Griechenland im Zweiten Weltkrieg*. Beiträge einer Tagung am 27.28 Oktober 2000 in der Evangelischen Akademie Bad Boll (Mannheim und Möhnesee: Bibliopolis 2001), σελ. 12-30.

8. Μια βασική μελέτη, που αναλύει τα παραπάνω προβλήματα επιβίωσης των απλών ανθρώπων και το όλο πρόβλημα επισιτισμού των πόλεων είναι του Γιώργου Μαργαρίτη, *Από την ήττα στην εξέγερση: Ελλάδα άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942* (Αθήνα, Εκδ. Ο Πολίτης, 1993).

γερμανική εκκαθάριση του χρέους ήδη σε 79 εκατομμύρια Reichsmark τον Μάιο του 1942.⁹

Ένα δεύτερο πληθωριστικό μέτρο ήταν ο προσδιορισμός ενός υπέρογκου για τις δυνατότητες του ελληνικού κράτους ποσού για κάλυψη των εξόδων κατοχής. Με τη συμφωνία της 5 και 6 Αυγούστου του 1941 μεταξύ της ιταλικής, γερμανικής και ελληνικής κυβέρνησης, ορίστηκε το ποσό του 1,5 δισεκατομμυρίου δραχμών ως μηνιαίας καταβολής για κάθε κατοχική δύναμη. Μέχρι το τέλος του 1941 η ελληνική κυβέρνηση είχε καταβάλει το ποσό των 17,1 δισεκατομμυρίων δραχμών στις κατοχικές δυνάμεις.¹⁰ Μέσα σε λίγους μόνο μήνες διαφάνηκε, σύμφωνα με την έκθεση του οικονομικού επιτελείου, ότι το ποσό αυτό δεν επαρκούσε για τις ανάγκες του γερμανικού στρατού, ο οποίος εκτός από την κάλυψη των αναγκών συντήρησής του, προωθούσε παράλληλα την κατασκευή διάφορων οχυρωματικών έργων, την κατασκευή αεροδρομίων, λιμανιών κ.λπ.

Το ποσό αυτό ήταν εντούτοις πολύ μεγαλύτερο από τις πραγματικές δυνατότητες της ελληνικής κεντρικής διοίκησης, η οποία εξαναγκάστηκε να εκτυπώνει περισσότερα χαρτονομίσματα από αυτά που επιτρέπονταν με βάση τα αποθέματα της χώρας σε χρυσό και την πραγματική κυκλοφορία του χρήματος.¹¹ Η κυβέρνηση Τσολάκογλου απήυθυνε επανειλημμένα εκκλήσεις στις Αρχές κατοχής να μειώσουν τις απαιτήσεις τους, που οδηγούσαν αποδεδειγμένα στην καταστροφή της ελληνικής οικονομίας.¹²

Το 1942 η ελληνική οικονομία είχε φτάσει σε τέτοιο οριακό σημείο, ώστε η ελληνική κυβέρνηση επιδίωξε συνάντηση με τις Αρχές κατοχής για επαναπροσδιορισμό του ποσού των εξόδων κατοχής. Μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις ορίστηκε με βάση το εμπιστευτικό πρωτόκολλο (Vertrauliches Protokoll) της 14 Μαρτίου 1942 το ποσό του 1,5 δισεκατομμυρίου δραχμών ως μηνιαίας καταβολής αλλά και για τις δυο δυνάμεις κατοχής μαζί.¹³ Η πληρωμή θα εξακολουθούσε να γίνεται σε δραχμές παρά τον καλπάζοντα πληθωρισμό. Στην έκθεση του οικονομικού επι-

9. Ετμεκτσόγλου, *όπ. παρ.*, σελ. 59.

10. BA-PAAA, Nestler, *όπ. παρ.*, σελ. 78.

11. Volkman H. E., «The occupied Greece as an economic problem of the Third Reich», in: *Military Conflicts and 20th Century Geopolitics*, XXVIIIth International Congress of military History (Hellenic National Defense General Staff, August 2001), σελ. 232.

12. BA-PAAA, Nestler, *όπ. παρ.*, σελ. 79.

13. Η βουλγαρική κατοχή χρηματοδοτούταν εν μέρει από ίδια εκμετάλλευση της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης και εν μέρει από την γερμανική υποστήριξη.

τελείου αναφέρεται για το συγκεκριμένο μέτρο ότι «...αυτή η οικονομική επιβάρυνση αποτελεί πολιτικό χρέος απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση...». Λίγο πιο κάτω αναφέρεται ότι ανοιχτό έμεινε το ζήτημα, με ποιο τρόπο θα καλύπτονταν τα χρέη αυτά, καθώς η απαίτηση της ελληνικής κυβέρνησης να γίνει αυτό μέσω συμφηφισμού στις συναλλαγές Clearing, που είχαν μεταξύ τους οι δύο χώρες, απορρίφθηκε.¹⁴

Οι ανάγκες ωστόσο των δυνάμεων του άξονα σε πολεμοφόδια και πολεμικό υλικό λόγω των αυξανόμενων υποχρεώσεών τους στην Βόρεια Αφρική, τους ώθησε σε μια σειρά από μέτρα (επιτάξεις αγαθών, εξαναγκασμός των εμπόρων και παραγωγών να διαθέτουν τα προϊόντα τους έναντι επιταγών χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα), που εκμηδένισαν τα έσοδα της κεντρικής κυβέρνησης και οδήγησαν πάλι σε υψηλό πληθωρισμό.

Στον ενάμιση χρόνο που είχε μεσολαβήσει από την άφιξη των Γερμανών στην Ελλάδα, τον Απρίλιο του 1941, η κυκλοφορία των ελληνικών χαρτονομισμάτων είχε σχεδόν δεκαπλασιαστεί και ο τιμάρριθμος είχε αυξηθεί 88 φορές. Σε σχέση με τη βρετανική λίρα η δραχμή είχε το ένα διακοσιοστό της προκατοχικής αντιστοιχίας, ενώ η ψαλίδα μεταξύ τιμών των προϊόντων και των μισθών διευρυνόταν διαρκώς. Αυτό είχε σαν επακόλουθο ότι και ο δεύτερος χειμώνας ενδημικής πείνας απειλούσε να αποδεκατίσει τον πληθυσμό, ενώ και ο κίνδυνος εκδήλωσης κοινωνικών αναταραχών ήταν πλέον ορατός.¹⁵

Η ελληνική κυβέρνηση απείλησε τότε με παραίτηση, σε περίπτωση που δεν επαναδιακανονίζονταν τα έξοδα κατοχής. Μετά από διαπραγματεύσεις, που έλαβαν χώρα στο Βερολίνο και τη Ρώμη τον Σεπτέμβριο του 1943, οι δυνάμεις κατοχής αποφάσισαν να επέμβουν για να σώσουν την ελληνική οικονομία. Κάθε χώρα έστειλε στην Ελλάδα έναν ειδικό απεσταλμένο, η Ιταλία τον d'Agostino και η Γερμανία τον δόκτορα Neubacher. Παράλληλα, διορίστηκε νέα κυβέρνηση υπό τον Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο.¹⁶

Οι Neubacher - D'Agostino προέβησαν σε στενότερη συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση και σε μια σειρά από μέτρα. Αποφασίστηκε να θεσμοθετηθεί πρώτον ένας έλεγχος στις τιμές και δεύτερον στη συναλλαγματική ισοτιμία. Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκαν δύο εταιρείες, μια για κάθε ζώνη, η Deutsch-Griechische Warenausgleichsgesellschaft

14. Στο ίδιο, σελ. 80.

15. H. Fleischer, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944* (Αθήνα, Εκδ. Παπαζήση, 1995), σελ. 327-328.

16. Στο ίδιο, σελ. 82-83.

(Degriges) για τη γερμανική ζώνη και η Ανώνυμη Ιταλοελληνική Εταιρεία (Sacig) για την ιταλική. Στο πλαίσιο αυτό αναπροσαρμόστηκαν οι εισαγωγές και οι εξαγωγές προϊόντων, προκειμένου να περισταλεί η λαθρεμπορία και τα φαινόμενα Μαύρης Αγοράς. Παράλληλα, περιορίστηκαν οι πληρωμές του ελληνικού κράτους απέναντι στους κατακτητές και η κυκλοφορία του χρήματος μέσω των τραπεζών.¹⁷

Οι ανάγκες των κατοχικών δυνάμεων ήταν ωστόσο πολύ περισσότερες, με αποτέλεσμα ο νέος αυτός διακανονισμός να τηρηθεί 3 μόλις μήνες. Με νέο πρωτόκολλο, που συνάφθηκε στις 1-2 Δεκεμβρίου 1942, η ελληνική κυβέρνηση έθεσε στη διάθεση των κατοχικών δυνάμεων για τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο ακόμη 20 δισεκατομμύρια δραχμές, από τα οποία τα δυο τρίτα διατέθηκαν σε όφελος των Γερμανών και μόνο το ένα τρίτο σε όφελος των Ιταλών. Μετά το διάστημα αυτό έπαψαν να υφίστανται οι περιορισμοί στο ποσό που κατέβαλλε το ελληνικό δημόσιο στις Αρχές κατοχής και τα έξοδα κατοχής άρχισαν να αυξάνουν και πάλι αλματωδώς.¹⁸ Βασικός παράγοντας αύξησης των εσόδων υπήρξε και η μετακίνηση μεραρχιών προς την Ελλάδα για αντιμετώπιση πιθανής απόδρασης των συμμάχων στην ηπειρωτική χώρα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.

Τον Οκτώβριο του 1943 συνθηκολόγησε η Ιταλία. Ενώ θα περίμενε κανείς ότι θα μειώνονταν οι ταμειακές ανάγκες του ελληνικού δημοσίου, οι Γερμανοί απαίτησαν την απορρόφηση του συνολικού προβλεπόμενου ποσού για έξοδα κατοχής μόνο για τη γερμανική κατοχική διοίκηση. Επειδή ωστόσο η δραχμή γινόταν ολοένα και πιο πληθωριστική, η γερμανική διοίκηση φρόντιζε να τηρεί έναν Index τιμών τροφίμων αρχικά, που αργότερα επεκτάθηκε και σε άλλα είδη. Για να μην έχει κατά συνέπεια απώλεια εσόδων από την πληθωριστική πορεία της δραχμής, η γερμανική διοίκηση φρόντιζε να αναπροσαρμόζει και τα έξοδα κατοχής με αποτέλεσμα να αυξομειώνεται κάθε φορά και το ποσό που η ελληνική κυβέρνηση είχε να καταβάλει.¹⁹

Σε όλα αυτά προστέθηκαν σε βάρος του ελληνικού προϋπολογισμού οικονομικές υποχρεώσεις, που απορρέανε από τα διάφορα έργα που πραγματοποίησαν οι κατοχικές δυνάμεις στην Ελλάδα εν όψει της πι-

17. BA-PAAA, Tätigkeitsbericht von Direktor P. Hahn Leiter der Wirtschaftsabteilung des Sonderbevollmächtigten des Auswärtigen Amtes für Griechenland und deutscher Kommissar bei der Bank von Griechenland, σελ. 26-34.

18. BA-PAAA, Nestler, *οπ. παρ.*, Anlage 8.

19. Στο ίδιο, σελ. 95.

θανολογούμενης συμμαχικής απόδρασης. Τα έξοδα μάλιστα αυτά, τα οποία καλύπτονταν από άλλους λογαριασμούς, κάλυπταν το 51, 2 % των συνολικών εξόδων κατοχής, που κατέβαλλε το ελληνικό κράτος στους κατακτητές. Σε αυτά συγκαταλέγονται οχυρωματικά έργα, αεροδρόμια, έξοδα για κατασκευή λιμανιών, σιδηροδρόμων και άλλων έργων που εξυπηρετούσαν ωστόσο τις ανάγκες των κατοχικών δυνάμεων.²⁰ Σύμφωνα με πρόχειρους υπολογισμούς των ιδίων των Γερμανών μόνο 1,5 % των έργων αυτών ωφέλησε την Ελλάδα τελικά.²¹ Ένα επιπλέον βάρος αποτελούσαν τα έξοδα για την κατασκευή πλοίων και για την εμπορική δραστηριότητα μέσω θαλάσσης (Reikosten), τα οποία επωμίστηκε επίσης κατά το μεγαλύτερο μέρος το ελληνικό δημόσιο.²²

Επειδή τα έξοδα αυτά κινούνταν έξω από κάθε λογική του διεθνούς δικαίου, το οποίο προέβλεπε κάλυψη μόνο των εξόδων κατοχής (συνθήκη της Χάγης, άρθρα 48-53), οι κατακτητές, Γερμανοί και Ιταλοί, δημιούργησαν ένα λογαριασμό στην Τράπεζα της Ελλάδος, στον οποίο χρεώνονταν τα έξοδα αυτά στη γερμανική και ιταλική κυβέρνηση χωρίς τόχο. Με αυτό, αφαιρέθηκε από την ελληνική κυβέρνηση και η τελευταία δυνατότητα κάλυψης ιδίων εξόδων.²³

Πολύ περιορισμένες ήταν εξάλλου οι κυβερνητικές δυνατότητες άντλησης εσόδων. Από φορολογία δεν μπορούσαν να αντληθούν σοβαρά έσοδα, καθώς το φορολογικό σύστημα δεν μπορούσε να προσαρμοζόμαστε ικανοποιητικά στον καλπάζοντα πληθωρισμό και η δημόσια διοίκηση από τη φύση της αδυνατούσε να αντιμετωπίσει τη φοροδιαφυγή, ενώ ως δοσίλογη κυβέρνηση δεν διέθετε ούτε το στοιχειώδες κύρος για κάτι τέτοιο. Όλες οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις που θέσπιζε η ελληνική κυβέρνηση καθ' υπόδειξη των γερμανικών Αρχών ήταν καταδικασμένες σε αποτυχία. Αυτό πάλι δημιουργούσε ένα φαύλο κύκλο, καθώς οι Αρχές κατοχής έπρεπε παράλληλα με την είσπραξη των ποσών για τα έξοδα κατοχής, να καταφεύγουν ή σε επιτάξεις τροφίμων ή σε καθορισμό τιμών των ειδών πρώτης ανάγκης πέρα για πέρα έξω από την πραγματική τους αξία, για να μπορέσουν να ανταπεξέρχονται στις αυξανόμενες ανάγκες τους.

Σε κάθε περίπτωση, το βάρος των υποχρεώσεων που είχαν επιβληθεί στην ελληνική κυβέρνηση, έγινε τόσο δυσβάσταχτο, ώστε στα μέσα του 1943 η πτώχευση ήταν πλέον θέμα χρόνου να επέλθει. Το μόνο μέσο, στο οποίο η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε ακόμα να καταφύγει,

20. BA-PAAA, Hahn, όπ. παρ., σελ. 85-90.

21. Fleischer, «Τα έξοδα Κατοχής», όπ. παρ.

22. BA-PAAA, Nestler, όπ. παρ., σελ. 90-91.

23. BA-PAAA, Hahn, σελ. 20-21.

ήταν η ακατάσχετη εκτύπωση νέου χρήματος. Το καλοκαίρι του 1943 η ημερήσια τυπογραφική ικανότητα του δημόσιου τυπογραφείου είχε φτάσει το αστρονομικό ποσό των 8 δισεκατομμυρίων δραχμών.²⁴

Ο πληθωρισμός επιδειωνόταν και από ένα άλλο μέτρο που δεν σχετιζόταν με τις ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης. Με την είσοδό τους στην Ελλάδα, οι Γερμανοί κατακτητές εισήγαγαν ένα νόμισμα, τα ειδικά γραμμάτια κατοχής, με το οποίο διεκπεραίωναν τις συναλλαγές τους και προμηθεύονταν τα αναγκαία για τον ανεφοδιασμό των στρατιωτικών τμημάτων, σε τρόφιμα, υφάσματα και λοιπά αναλώσιμα είδη. Το νόμισμα αυτό χρησιμοποιείτο από τους Γερμανούς και για την κάλυψη ιδιωτικών αναγκών. Σύμφωνα με μια πηγή²⁵, η χρήση του νομίσματος αυτού από τις γερμανικές Αρχές ήταν τόσο αυθαίρετη, ώστε οι Γερμανοί είχαν μαζί τους κατά τη μετακίνησή τους, τη μηχανή εκτύπωσης χαρτονομισμάτων για άμεση ικανοποίηση των αναγκών τους.

Η Τράπεζα της Ελλάδος υποχρεώθηκε, μετά από διαταγή του ανώτατου διοικητή των γερμανικών δυνάμεων στην Ελλάδα, να αναγνωρίσει τα ειδικά γραμμάτια κατοχής ως νόμιμο μέσο συναλλαγής στην αυθαίρετη ισοτιμία των 50 δραχμών προς ένα γραμμάτιο και από τις 23 Ιουλίου 1941, 60 δραχμές προς ένα γραμμάτιο. Οι Ιταλοί πάλι εισήγαγαν τις λεγόμενες μεσογειακές δραχμές (Bons der Cassa Medirenea di Credito) στην επίσης αυθαίρετη ισοτιμία των οκτώ δραχμών προς μια μεσογειακή δραχμή. Το πόσο μικρή αξία είχαν τα γραμμάτια αυτά διαφαίνεται και από το γεγονός ότι οι Αρχές κατοχής απαγόρευαν τις συναλλαγές με αυτό το νόμισμα με ταξιδιώτες ή πολίτες άλλης χώρας εντός της κατεχόμενης Ευρώπης, για να μη διαρρεύσει το νόμισμα αυτό στο υπόλοιπο Ράιχ.²⁶

Όλα αυτά συνολικά, είχαν σαν αποτέλεσμα ότι το 1943 η ελληνική οικονομία είχε φτάσει στα πρόθυρα της κατάρρευσης με ανυπολόγιστες συνέπειες όχι μόνο για το ντόπιο πληθυσμό αλλά και για τους ξένους κατακτητές που θα αντιμετώπιζαν σε μια τέτοια περίπτωση πλήρη αναρχία. Μπροστά στον κίνδυνο της απόλυτης και οριστικής κατάρρευσης της ελληνικής οικονομίας οι Γερμανοί αποφάσισαν να αναθερμάνουν την ελληνική οικονομία.

Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο Βερολίνο, στις 8-11-1943,

24. Στο ίδιο, σελ. 39-41.

25. Ν. Παπαδημητρίου και Γ. Μπότση, *Γιατί η Ελλάς ζητάει δικαιοσύνη* (Αθήναι, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, 1946), σελ. 13.

26. ΒΑ-ΡΑΑΑ. Hahn, *όπ. παρ.*, σελ. 19.

εξετάστηκαν οι δυνατότητες ενίσχυσης του ελληνικού νομίσματος, αφού τα μέχρι τότε ληφθέντα μέτρα ελέγχου των τιμών είχαν αποβεί άκαρπα. Για το λόγο αυτό, αποφασίστηκε ένας ιδιότυπος τρόπος αυτοχρηματοδότησης, χρηματοδότησης δηλαδή της ξένης κατοχικής διοίκησης μέσω στήριξης της ελληνικής οικονομίας. Η λύση αυτή δεν ήταν άλλη από την πώληση χρυσών λιρών στο χρηματιστήριο Αθηνών και στην Τράπεζα της Ελλάδος. Με ειδική νομοθετική πράξη του Reichsmarschalls, υπεύθυνο για το τετραετές οικονομικό πρόγραμμα του Γ' Ράιχ, τέθηκε τότε στη διάθεση του ειδικού πληρεξουσίου, Neubacher, για την εκπλήρωση των καθηκόντων του στην Ελλάδα, Αλβανία και Σερβία, το ποσό των 4.000.000 Reichsmark σε χρυσό μηνιαίως για διάρκεια έξι μηνών.²⁷

Το μέτρο αυτό είχε δυο στόχους. Ο πρώτος ήταν να αναστρέψει την πληθωριστική παλίρροια που είχε ενσκήψει στις τιμές των αγαθών και ο δεύτερος να εξασφαλίσει την χρηματοδότηση της Wehrmacht με χρήμα που διέθετε πραγματική αξία, αφού το καθορισμένο ποσό των 4.000.000 Reichsmark αντιστοιχούσε στις μηνιαίες ανάγκες του γερμανικού στρατού στην Ελλάδα. Ο τρόπος αυτός χρηματοδότησης προτιμήθηκε από την απευθείας χρηματοδότηση για δύο λόγους. Ο πρώτος ήταν για να διατηρηθεί το υφιστάμενο σύστημα clearing ως είχε, δίνοντας περαιτέρω την εντύπωση ότι οι τρέχουσες συναλλαγές είχαν αντικειμενική αξία και ο δεύτερος για να προληφθεί ενδεχόμενη αντίδραση των βαλκανικών γειτονικών κρατών, με τις οποίες η Γερμανία διατηρούσε ανάλογες εμπορικές σχέσεις (Ρουμανία-Βουλγαρία), για μετατροπή των συναλλαγών από το ανταλλακτικό σύστημα Clearing σε σύστημα πληρωμής με χρυσό.²⁸

Το μέτρο αυτό επέφερε πράγματι προσωρινή αναθέρμανση της ελληνικής οικονομίας. Οι θετικές επιπτώσεις του είχαν ωστόσο μικρή διάρκεια. Από τις αρχές του 1944 και μετά οι αυξημένες ανάγκες χρηματοδότησης της Wehrmacht εξανάγκασαν την Τράπεζα της Ελλάδος να προβεί σε νέες εκτυπώσεις χρήματος. Από μήνα σε μήνα μάλιστα οι εκτυπώσεις γίνονταν ολοένα και μεγαλύτερες. Τον Ιανουάριο υπήρχαν σε κυκλοφορία 3.945.000.000 δραχμές, τον Φεβρουάριο 5.217.000.000 κ.ο.κ. Τον Οκτώβριο του 1944, τελευταίο μήνα της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα, το ποσό των δραχμών που βρισκόταν στην κυκλοφορία έφτασε το αστρονομικό ποσό των 3.000.000.000.000.

Οι Γερμανοί διοικητές προσπάθησαν με διάφορα πρόσκαιρα μέτρα να

27. Στο ίδιο, σελ. 35.

28. Στο ίδιο, σελ. 36.

σταματήσουν την πληθωριστική πορεία της δραχμής (παύση όλων των πληρωμών για 10 μέρες κ.ά.), αλλά ήταν αδύνατο να τεθεί φραγμός στο κατακύλισμα της δραχμής. Εκτός αυτού οι αρνητικές επιπτώσεις στον πληθυσμό ήταν τεράστιες, αφού οι υπάλληλοι δεν λάμβαναν τους μισθούς τους, οι προμηθευτές δεν πληρώνονταν, ενώ όσοι είχαν επενδύσει προπολεμικά τις περιουσίες τους σε ομόλογα, καταθέσεις ή δάνεια και δεν είχαν πρόσβαση σε τρόφιμα, ήταν καταδικασμένοι σε θάνατο.

Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές η οικονομική πολιτική των Γερμανών στην Ελλάδα. Ανεξάρτητα από το ανθρωπιστικό κομμάτι της οικονομικής διοίκησης, που δεν θα μπορούσε να έχει παρά μόνο αρνητικό πρόσημο στην αξιολόγηση του, ενείχε παρ' όλα ταύτα κάποιες συνιστώσες, οι οποίες βρίσκονταν εντός του πλαισίου της τότε διεθνούς νομιμότητας, όπως αυτές ορίζονταν από τις συνθήκες της Χάγης. Είχε όμως και διαστάσεις που το ξεπερνούν κατά πολύ αν όχι το καταστρατηγούν.

Ο απολογισμός της οικονομικής πολιτικής των Γερμανών και ο υπολογισμός των χρεών

Ένα πρώτο επίμαχο σημείο αφορά στη διάθεση των χρημάτων από τις Αρχές κατοχής, ακόμα και αυτών, που βάσει του διεθνούς δικαίου ήταν δικαιολογημένα ως υποχρεωτικές εισφορές του κατακτημένου κράτους. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Χάγης²⁹, η οποία συνιστούσε το διεθνοδικαϊκό πλαίσιο της εποχής, ο κατακτητής έχει μεν το δικαίωμα να δεσμεύει πόρους από την κατακτήτρια χώρα, αρκεί αυτοί να διατίθενται για πολεμικούς σκοπούς και για τη συντήρηση του στρατού κατοχής (Άρθρα 48-53). Και οι δυο στρατοί κατοχής ωστόσο, ο ιταλικός και ο γερμανικός, χρησιμοποίησαν τις ελληνικές συνεισφορές για να καλύψουν μη στρατιωτικά έξοδα, όπως αγορές μετοχών σε βιομηχανικές επιχειρήσεις και αγορές αγαθών που εξήγαγαν στις πατρίδες τους. Μέρος των χρημάτων διατέθηκε επίσης για τον εφοδιασμό των δυνάμεων του Ρόμελ στη Βόρειο Αφρική³⁰, κάτι που συνιστά κατάφωρη παραβίαση του υφιστάμενου διεθνούς δικαίου.

29. Haager Landkriegsordnung, Anlage zum Abkommen betreffend die Ordnung der Gesetze und Gebräuche des Landkrieges vom 18 Oktober 1907. *Reichsgesetzblatt* (RGLB). 1910. S. 132 ff.

30. Δερτιλής Π., «Αριθμοί και Κείμενα των Εξόδων Κατοχής και η Αξίωσις της Ελλάδος». *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 3 (Ιουλ.- Σεπτ. 1964), σελ. 499 και Ετμεκτσόγλου, *όπ. παρ.* σελ. 62-63.

Μια ακόμα υποχρέωση που εκπηγάζει από τη Συνθήκη της Χάγης, την οποία οι δυνάμεις κατοχής αγνόησαν παντελώς, είναι η ανάληψη των εξόδων της διοίκησης από τη μεριά των κατακτητών, όπως αυτό θα πραγματοποιείτο σε καιρό ειρήνης από την κυβερνώσα Αρχή. Το γεγονός ωστόσο ότι από τα διάφορα μέτρα που οι Αρχές κατοχής έλαβαν, προκλήθηκε καλπάζων πληθωρισμός, οποίος επιδείνωσε βάναισα το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων και προκάλεσε συνεχείς απεργίες των διοικητικών υπαλλήλων, καταδεικνύει ότι η διάταξη αυτή τηρήθηκε πλημμελώς.

Στα καθήκοντα μιας λειτουργικής διοίκησης, τα οποία παραμελήθηκαν με καταστρεπτικές συνέπειες, μπορούμε να προσθέσουμε επίσης τα τεράστια προβλήματα επισιτισμού που αντιμετώπισε ο αστικός πληθυσμός ως αποτέλεσμα της αυθαίρετης διοικητικής διαίρεσης της χώρας και της αδιαφορίας των Αρχών κατοχής. Οι κατακτητές, για να νομιμοποιήσουν την τακτική της επίταξης, χαρακτήρισαν τις επιτάξεις λεία πολέμου και κατάσχεσαν με τον τρόπο αυτό όλες τις προμήθειες που βρήκαν στις αποθήκες τελωνείων, σιδηροδρομικών σταθμών, λιμανιών, σταθμών λεωφορείων, πολλές από τις οποίες ήταν μάλιστα ιδιοκτησία ξένων υπηκόων. Κατάσχεσαν ακόμα όλες τις αποθήκες, ιδιωτικές και δημόσιες που είχαν καύσιμα, αποθήκες φαρμακευτικού υλικού, ματισμού, υποδήσεως, οχήματα και ό,τι άλλο μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από στρατό.³¹

Το οικονομικό επιτελείο στην έκθεση του παραδέχεται τις λεηλασίες και τις επιτάξεις ως λεία (Beute)³², αλλά αποδίδει τις ευθύνες για τα προβλήματα επισιτισμού που παρουσιάστηκαν είτε στην ανικανότητα του Υπουργείου Πρόνοιας, είτε στα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στις μεταφορές λόγω εχθρικών επιθέσεων (αντιστασιακών ομάδων), είτε σε άλλους εξωγενείς παράγοντες.³³

Ένα άλλο επίμαχο σημείο είναι η ιδιότυπη οικονομική συναλλαγή μεταξύ της γερμανικής διοίκησης κατοχής και της ελληνικής κυβέρνησης που κωδικοποιήθηκε στην βιβλιογραφία με τον όρο κατοχικό δάνειο. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, από το 1942 και μετά ανοίχθηκαν προοδευτικά στην Τράπεζα της Ελλάδος τρεις ειδικοί λογαριασμοί (Sonderkonten), στους οποίους η ελληνική κυβέρνηση κατέθετε τα ποσά εκείνα, τα οποία

31. Οι λεηλασίες και οι επιτάξεις αναφέρονται ιδιαίτερα εκτεταμένα από τους Ν. Παπαδημητρίου και Γ. Μπότση, οι οποίοι διέτελεσαν αστυνομικοί την περίοδο της κατοχής και κατέθεσαν τη βιωματική εμπειρία τους στο βιβλίο τους, *Γιατί η Ελλάς ζητάει δικαιοσύνη* (Αθήναι, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία 1946), σελ. 18-33.

32. ΒΑ-ΡΑΑΑ, Nestler, *όπ. παρ.*, σελ.124.

33. ΒΑ-ΡΑΑΑ, Overkott, *όπ. παρ.*

υπερέβαιναν τις δαπάνες για έξοδα κατοχής, επρόκειτο δηλαδή για ποσά, η είσπραξη των οποίων δεν ήταν νομιμοποιημένη από το υφιστάμενο πολεμικό δίκαιο, όπως αυτό περιγράφηκε παραπάνω. Η καταβολή των ποσών αυτών συνάφθηκε με ειδική συμφωνία των κυβερνήσεων Ιταλίας-Γερμανίας-Ελλάδας (Vertrauliches Protokoll betreffend deutsch-italienische Vereinbarungen über Griechenland) μετά από δίμηνες διαπραγματεύσεις στη Ρώμη μεταξύ 14 Μαρτίου και 21 Ιανουαρίου 1942.³⁴

Η συμφωνία αυτή, υπογεγραμμένη από τρεις αυτόνομες προσωπικότητες του διεθνούς δικαίου, προέβλεπε εκτός από τον καθορισμό καταβολής μηνιαίου ποσού για έξοδα κατοχής, το άνοιγμα των σχετικών λογαριασμών για την άτοκη χρέωση των δυνάμεων κατοχής με ποσά που αφορούσαν διάφορες ανάγκες τους. Η χρέωση αυτή πραγματοποιήθηκε με όρους δανείου, αφού προβλέπονταν και μηχανισμοί ελέγχου της καταβολής των ποσών αυτών ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Ο χαρακτήρας αυτός του δανείου ήταν τόσο εμφανής, ώστε το οικονομικό επιτελείο των γερμανικών Αρχών κατοχής στην αναφορά πεπραγμένων έκανε υπολογισμούς για το πόσο είναι το οφειλόμενο χρέος απέναντι στο ελληνικό δημόσιο.

Ενδεικτικό του αδιαμφισβήτητου δανειακού χαρακτήρα της οικονομικής αυτής συναλλαγής είναι ότι η Ιταλία, (αντίθετα με τη Γερμανία που αρνείται και να δεχτεί ακόμα τα σχετικά έγγραφα από τις ελληνικές Αρχές) στη Συνθήκη Ειρήνης του Παρισιού το 1947, αναγνώρισε την υποχρέωσή της να καταβάλει αποζημιώσεις στην Ελλάδα και σε σχέση με το κατοχικό δάνειο. Το συνολικό ποσό της ιταλικής αποζημίωσης ορίστηκε στα 105.000.000 δολάρια.³⁵

Υποχρέωση καταβολής αποζημιώσεων αναγνώρισε και η Βουλγαρία στη Συνθήκη Ειρήνης του Παρισιού. Η Βουλγαρία κλήθηκε έτσι να καταβάλει ένα μόνο τμήμα των ζημιών που προκλήθηκαν στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία εξαιτίας της βουλγαρικής κατοχής. Η αποζημίωση ορίστηκε στα 45.000.000 δολάρια, καταβλητέα εντός περιόδου οκτώ ετών και υπό τη μορφή αγροτικών, μεταλλευτικών και ορισμένων βιομηχανικών προϊόντων. Επίσης, η Σόφια ανέλαβε την υποχρέωση να

34. Το κείμενο της συμφωνίας αυτής παρατίθεται ολόκληρο ως παρένθετο κομμάτι στην αναφορά του Nestler, *οπ. παρ.*, σελ. 159.

35. Β. Mathiopoulos, «Die noch offenen Fragen aus der Besatzungszeit Griechenlands», in: Karl Giebler, Heinz Richter, Reinhard Stupperich, *Versöhnung ohne Wahrheit? Deutsche Kriegsverbrechen in Griechenland im Zweiten Weltkrieg*. Beiträge einer Tagung am 27./28 Oktober 2000 in der Evangelischen Akademie Bad Boll (Mannheim und Möhnesee: Bibliopolis 2001), σελ. 81.

επιστρέψει τις περιουσίες που διαρπάχτηκαν από τις δυνάμεις της.³⁶

Ο υπολογισμός των οφειλών τώρα του γερμανικού δημοσίου απέναντι στο ελληνικό κράτος αποτελεί ένα τεράστιο και πολυσύνθετο πρόβλημα. Και σε σχέση με την αποτίμηση των πολεμικών ζημιών και βέβαια πολύ περισσότερο σε σχέση με το ύψος καταβολής μιας ενδεχομένης αποζημίωσης. Μεγάλη φιλολογία έχει αναπτυχθεί επίσης πάνω στο κατοχικό δάνειο, γύρω από το οποίο εγείρονται διάφορα ζητήματα, για τα οποία πάλι υπάρχει μια εξαιρετικά μεγάλη συζήτηση μεταξύ ιστορικών, νομικών αλλά και πολιτικών. Επειδή το ζήτημα αυτό, όπως θα καταδειχτεί αργότερα, έλαβε από νωρίς πολιτικές διαστάσεις, στο θέμα αυτό επικεντρώθηκε από νωρίς το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών, οικονομολόγων, ιστορικών και άλλων. Αν και τελευταία έχουν εμφανιστεί διάφορα δημοσιεύματα γύρω από το ζήτημα αυτό, ελάχιστοι το κατέχουν ωστόσο στην ολότητά του. Κατ' αρχήν, πρέπει να γίνει μια μεθοδολογική διευκρίνιση. Οι αποζημιώσεις, όπως αυτές παρουσιάζονται εδώ δεν αφορούν απώλειες του έμφυχου υλικού, οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω, αλλά μόνο στο αμιγώς οικονομικό κομμάτι της περιόδου της κατοχής.

Αναφορικά με τη διαδικασία των υπολογισμών, είναι αξιοσημείωτο για το νομικό χαρακτήρα της δανειακής επιβάρυνσης του ελληνικού δημοσίου, ότι το ίδιο το γερμανικό οικονομικό επιτελείο έκανε πρώτο απ' όλους υπολογισμούς για το ύψος του χρέους του Ράιχ έναντι του ελληνικού κράτους. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του, το ελληνικό κράτος έθεσε στη διάθεση των γερμανικών Αρχών κατοχής συνολικά 3.465 τρισεκατομμύρια δραχμές, από τις οποίες 2.406 δισεκατομμύρια χρησιμοποιήθηκαν για κάλυψη εξόδων κατοχής, ενώ 1.059 δισεκατομμύρια αποτελούσαν επιπρόσθετα κόστη, τα οποία χρεώθηκαν στο Γερμανικό Ράιχ μέσω των ειδικών λογαριασμών της Τράπεζας της Ελλάδος. Οι Γερμανοί επέστρεψαν τώρα κατά τη διάρκεια της κατοχής, σύμφωνα με τους ίδιους υπολογισμούς, 760 δισεκατομμύρια στην Τράπεζα της Ελλάδος, με αποτέλεσμα να εξαχθεί συνολικό υπόλοιπο 299 δισεκατομμυρίων δραχμών.³⁷

Η αποπληρωμή των χρεών προήλθε από διάφορες πηγές. Πρώτη πηγή εσόδων αποτελούν τα έσοδα που προήλθαν από την υπερτιμολόγηση εισαγόμενων αγαθών από τη Γερμανία στην Ελλάδα διαμέσου της γερμανοελληνικής εταιρείας ελέγχου των τιμών Degriges. Δεύτερη πηγή υπήρξαν τα έσοδα που προήλθαν από την πώληση ειδών διατροφής, πάλι διαμέσου της ίδιας εταιρείας. Τρίτη πηγή άντλησης εσόδων

36. Μίντσης, όπ. παρ., σελ. 89.

37. BA-PAAA, Nestler, όπ. παρ., σελ. 106.

αποτελέσαν τα έσοδα από τη διάθεση εισαγόμενου πετρελαίου από τη Ρουμανία στην Ελλάδα. Ως τέταρτος τρόπος χρηματοδότησης του χρέους θεωρήθηκε η εισαγωγή χρυσού στην ελληνική αγορά μέσω χρηματιστηρίου και τράπεζας για την ενίσχυση του ελληνικού νομίσματος.

Συνολικά, διατέθηκαν στους εννιά μήνες που διήρκεσε η τελευταία αυτή ενέργεια (αρχικά είχαν προβλεφθεί ποσά για έξι μήνες), 785.000 σε χρυσό και 12,4 εκατομμύρια Goldfrancs στην ελληνική αγορά, χρηματιστήριο και Τράπεζα της Ελλάδος, τα οποία απέδωσαν 750 δισεκατομμύρια δραχμές ή 98,7 των συνολικών εσόδων που διατέθηκαν για την αποπληρωμή του χρέους. Το γερμανικό οικονομικό επιτελείο έκανε μάλιστα υπολογισμούς για την αντιστοιχία των δραχμών αυτών σε γερμανικά μάρκα. Χρησιμοποιώντας με φιλότιμο και ακριβή τρόπο διάφορους δείκτες, τροφίμων, τιμή ελαιολάδου, μέση τιμή χρυσού, ύψος μισθών, πληθωρισμού και βιοτικού επιπέδου, κατέληξαν στο ποσό των 476 εκατομμυρίων γερμανικών μάρκων (Reichsmark) ως τελικού χρέους του Ράιχ απέναντι στο ελληνικό δημόσιο.³⁸

Οι αναλύσεις των αρμόδιων αυτών Γερμανών παραγόντων περιορίζουν εξαιρετικά τις αμφιβολίες ότι πρόκειται για οφειλή της Γερμανίας απέναντι στην Ελλάδα. Την παραδοχή αυτή οι κατακτητές την έκαναν όχι μόνο ενδοϋπηρεσιακά, με την συγκεκριμένη έκθεση πεπραγμένων, αλλά και έμπρακτα, όταν ήδη από το 1943 είχε αρχίσει η αποπληρωμή των χρεών σε μηνιαίες δόσεις. Η τελευταία μάλιστα εξόφληση σε ύψος 300 τρισεκατομμυρίων δραχμών καταβλήθηκε στην κατοχική κυβέρνηση Ράλλη έξι ημέρες πριν από την αποχώρηση της Wehrmacht από την Ελλάδα!³⁹

Υπολογισμούς έκαναν ωστόσο και Έλληνες κυβερνητικοί παράγοντες και ιστορικοί μετά τον πόλεμο. Όλοι τους είχαν να αντιμετωπίσουν φυσικά, όπως και το γερμανικό επιτελείο νωρίτερα, το πρόβλημα του υπολογισμού του χρέους σε νόμισμα μη πληθωριστικό, το οποίο διατήρησε σταθερή την αξία του και κατά την περίοδο της κατοχής. Δεδομένου του υπερπληθωρισμού της επίμαχης περιόδου, οπότε και έλαβαν χώρα οι παραπάνω αδικοπραξίες σε βάρος της Ελλάδας, δεν υπήρχε σταθερό νόμισμα ούτε από τη μεριά της Ελλάδας, ούτε από τη μεριά της Γερμανίας, για να μπορέσουν να εκτιμηθούν οι υλικές ζημιές σε χρήμα, αφού το Reichsmark αποσύρθηκε μετά τον πόλεμο εξολοκλήρου, χωρίς να καθιερωθεί μια σταθερή ισοτιμία με το νέο μάρκο.⁴⁰ Για

38. Στο ίδιο, σελ. 103-111.

39. H. Fleischer, «Τα "έξοδα" κατοχής». *Πολεμικός Τύπος*, τ. 49.

40. Η ανταλλαγή των νομισμάτων, μνημειώδης στη γερμανική ιστορία, πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της νομισματικής μεταρρύθμισης (Währungsreform) στις 28 Ιουνίου

το λόγο αυτό, όσοι έκαναν υπολογισμούς, έθεσαν ως βάση υπολογισμού ισοτιμίες με άλλα νομίσματα, όπως την ισοτιμία χρυσής λίρας Αγγλίας = δολαρίου κατά τη διάρκεια της κατοχής.

Ο καθηγητής Άγγελος Αγγελόπουλος πραγματοποίησε υπολογισμούς σε δύο διαφορετικές εποχές. Την πρώτη την πραγματοποίησε το 1945⁴¹ υπολογίζοντας άμεσες και έμμεσες πληρωμές προς το Γ΄ Ράιχ σε 528.000.000 δολάρια. Κατά το δεύτερο υπολογισμό του, το 1964,⁴² ο Αγγελόπουλος υπολογίζει το ύψος του κατοχικού δανείου σε 4.050.000.000 δολάρια και προβάλλει τον ισχυρισμό ότι τα 3.500.000 δολάρια δόθηκαν στο Γ΄ Ράιχ.

Ο Δερτιλής⁴³ χρησιμοποίησε ως βάση για τον υπολογισμό του τη μέση σχέση χρυσής λίρας Αγγλίας προς το δολάριο κατά τη διάρκεια της κατοχής 20 = 1. Με βάση αυτή την ισοτιμία υπολόγισε τη ζημιά που έγινε στο ελληνικό δημόσιο ως εξής:

1. Γερμανοί	Λίρες Χρυσές Αγγλίας	9.717.991
2. Ιταλοί	»»»	3.475.796
3. Αλβανοί ⁴⁴	»»»	1.077

Μετατρέπόμενο το παραπάνω χρέος σε δολάρια προκύπτει η εξής αναλογία:

1. Γερμανοί	Δολάρια	194.359.820
2. Ιταλοί	»»»	69.515.920
3. Αλβανοί	»»»	21.540

1948 με δραματικό τρόπο. Όλοι οι Γερμανοί, ανεξάρτητα από τις καταθέσεις τους σε κατοχικά μάρκα και ανεξάρτητα από αυτά που είχαν στην κατοχή τους τη συγκεκριμένη στιγμή της ανταλλαγής, έλαβαν το ποσό των 40 DM, του νέου δηλαδή ομοσπονδιακού νομίσματος ως εφάπαξ αποζημίωση. Ένα μήνα αργότερα έλαβαν άλλα 20 DM. Με αυτό το ποσό όφειλαν από εκεί και πέρα να οργανώσουν την επιβίωσή τους. Τα υπόλοιπα χρήματα που διέθεταν, μπόρεσαν μόνο εν μέρει σε αναλογία 10 : 1 στη πάροδο του χρόνου να τα ανταλλάξουν.

41. Α. Αγγελόπουλος, *Το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδος* (Αθήνα, Παπαζήσης 1945).

42. Α. Αγγελόπουλος, «Απαράδεκτος η αξίωσις της Διεθνούς Τραπέζης για τη ρύθμιση των χρεών μας», *Νέα Οικονομία*, τ. 9 (1964), σελ 29-30.

43. Π. Δερτιλής, «Αριθμοί και Κείμενα των Εξόδων Κατοχής και η Αξίωσις της Ελλάδος», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 3 (Ιουλ.- Σεπτ. 1964), σελ. 489-517.

44. Το ποσό αυτό χορηγήθηκε σε Αλβανούς υπηκόους από τις κατοχικές δυνάμεις ως πολεμική αποζημίωση.

Τα ποσά των επιστροφών υπολογίστηκαν σε 19.106.380. δολάρια. Αν αφαιρεθεί το ποσό αυτό από το συνολικό χρέος, προκύπτει οφειλή 64,8 εκατομμυρίων δολαρίων για την Ιταλία και 160 εκατομμυρίων για την Γερμανία. Σύμφωνα με τον Δερτιλή οι υπολογισμοί της Τράπεζας της Ελλάδος αποδίδουν χρέος στην Γερμανία 151 εκατομμύρια δολάρια και στην Ιταλία 32 εκατομμύρια δολάρια, σύνολο 183, το οποίο όμως με τους τόκους ανέρχεται συνολικά στα 398 εκατομμύρια δολάρια.⁴⁵

Υπολογισμούς έκανε και ο καθηγητής Κωνσταντίνος Δοξιάδης⁴⁶ επικεφαλής μιας ομάδας ερευνητών στο πλαίσιο των αιτημάτων της Ελλάδας για τις επανορθώσεις που κατατέθηκαν στη Συνθήκη των Παρισίων το 1946. Οι υπολογισμοί της ομάδας Δοξιάδη δεν αφορούν μόνο το κατοχικό δάνειο αλλά το σύνολο των ζημιών που προξενήθηκαν στην Ελλάδα κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το τελικό του συμπέρασμα, το οποίο αποτέλεσε και τη βάση του υπομνήματος της ελληνικής αντιπροσωπίας στο Παρίσι, ήταν πως οι θυσίες της χώρας έφθαναν το ποσό των 17.870.764.1000 δολάρια ή 1.994.734.680.991 δραχμές του 1938. Η κατανομή ανάλογα με τη χώρα που προκάλεσε τις ζημιές ήταν η ακόλουθη:

60,9 % ή 10.876.504.537 δολάρια ή 1.214.035.436.445 δραχμές από τη Γερμανία
 33,6 % ή 6.008.784.810 δολάρια ή 670.700.552.545 δραχμές από την Ιταλία
 5,5 % ή 985.474.753 δολάρια ή 109.998.692.001 δραχμές από τη Βουλγαρία.

Ο Δοξιάδης προέβαλε ακόμα τον ισχυρισμό ότι το ποσοστό επί των επανορθώσεων που τελικά επιδικάστηκαν στην Ελλάδα αντιστοιχεί στο ποσό των 300.000.000 δολαρίων, που με τη σειρά τους αντιστοιχούν στο 1 % των ελληνικών αιτημάτων. Σύμφωνα ωστόσο με τη μεταγενέστερη συμφωνία του Λονδίνου (1952), τις αξιώσεις αυτές η Ελλάδα είχε το δικαίωμα να τις επιβάλει μόνο μετά τη συνομολόγηση τελικής συμφωνίας ειρήνης μεταξύ της Γερμανίας και της Ελλάδας. Αλλά αυτό είναι μια άλλη ιστορία.

45. Δερτιλής, *όπ. παρ.*, σελ. 513.

46. Κ. Δοξιάδης, *Θυσίες της Ελλάδος. Αιτήματα και Επανορθώσεις στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, σειρά εκδόσεων του Υπουργείου Ανυκοδομήσεως, Αρ.19 (Αθήναι 1947).